kluzivno i metodološki raznoliko područje istraživanja koje obuhvaća različite koncepte i područja, uključujući ekokritiku, ekofeminizam i ekohistoriju, čime predstavlja vrijedan dodatak eko-diskursu te zaključuje kako navedeno čini ovu publikaciju inovativnom i nužnom u kontekstu rastuće važnosti promišljanja prirode i okoliša u sferi ekološke humanistike.

Sanja Čokolić

DOI https://doi.org/10.17234/SocEkol.35.2.8

Ana Smokrović
ŠTO JEDEŠ? – MITOVI, ISTINE I STVARNOST NA TANJURU
Planetopija, Zagreb, 2024., 217 str.

Kada vam tko spomene Italiju, vjerojatno vam prvo padne na pamet pizza, a Francusku, nakon Eiffelova tornja vrlo vjerojatno pomislite na njihove delicije. No jeste li se kada zapitali kakvu hranu netko veže za Hrvatsku? Autorica ove knjige sasvim sigurno jest. U djelu *Što jedeš?* Ana Smokrović propitkuje teme koje nadilaze samu hranu, ali ih autorica svojom jasnoćom i kreativnošću iznova povezuje s hranom.

U knjigu nas uvodi prikazom prošloga stoljeća, kroz prizmu života svoje bake i usporedbom tadašnje i današnje proizvodnje hrane. Tada je distribucijski lanac hrane bio kraći – „nastojalo se proizvesti što više vlastite hrane, a ostalo se nabavljalo lokalno i sezonski" (str. 19), dok danas vlada hiperprodukcija hrane koja može opstati zbog umjetnih gnojiva i dodatnih aditiva. Dolaskom supermarketa svu hranu nalazimo na jednom mjestu, a jedan je od problema što su uklonjene hranjive tvari iz tih proizvoda.

Smokrović nam daje zanimljiv (post) marksistički pogled na današnju proizvodnju, kojim podcrtava da je distribucijski lanac hrane duži, što dovodi do „otuđenosti od procesa proizvodnje hrane" (str. 20). Usto upozorava na otuđenost konzumenata od proizvodnje hrane jer konzumenti više ne znaju što jedu kada je sve zapakirano u plastiku i dolazi iz svih krajeva svijeta. Autorica kritizira nacionalne i nadnacionalne zakone koji bi trebali ići u korist *spoznajnim jedačima* (ljudi koji razmišljaju o onome što jedu i na određeni način i djeluju) ili velikim proizvođačima. Nakon toga smješta nas u novo mjesto radnje – na tržnicu i zaintrigirana je pitanjem: „Jel' domaće?". Potonje zatim analizira i zaključuje o ljudskoj dualnosti u terminima: „nešpricano sa sela/špricani uvoz" (str. 26). U tom zaključku nalazi problem kupaca, koji umjesto da se zapitaju kako je što uzgojeno, njih zanima samo geografska pozicija uzgoja. Domaća proizvodnja, naime, ne znači i proizvodnju bez korištenja pesticida.

Problem industrijske proizvodnje hrane nastaje i zbog monokulture što je jezgra industrijske proizvodnje. Naime, zbog monokulture tlo se mora temeljno obraditi, nakon toga se zasijava „standardiziranim sjemenom manipuliranih gena koji nemaju mogućnost razmnožavanja" (str. 29). Ta je vrsta sjemena intelektualno vlasništvo, a zbog svoje nesposobnosti razmnožavanja poljoprivrednik ga mora kupovati svake godine. Autorica dolazi do zaključka kako zbog toga samo megakorporacije imaju profit.

Nastavlja s problemom *umjetnih mineralnih gnojiva* koja ne obogaćuju tlo, a moraju se koristiti nakon klijanja ploda. Osim toga spominje i upotrebu pesticida te objašnjava da su pesticidi tvari koje ubijaju i štetnike i tlu potrebne tvari. Industrijska proizvodnja hrane donosi i „veliki ugljični otisak, erozije tla, zagađenja, smanjenja bioraznolikosti te povećanje štetnog utjecaja na ljudsko zdravlje" (str. 33).

Potpuna je suprotnost takvoj proizvodnji organska proizvodnja hrane kojom se fokus usmjerava na održivost i na proces uzgoja više nego na sami produkt. Glavni je sastojak organske proizvodnje zdravo tlo koje se osnažuje organskom materijom i postaje mikrobiološki aktivno.

Smokrović daje zanimljiv uvid u način kako ona uzgaja svoj vrt u kojem koristi humus koji je sama pripremila, poštujući plodored – ista se kultura ne uzgaja svake godine na istom mjestu – te umjesto monokulture prakticira korištenje mješovitih usjeva. Sjemenu također pridaje veliku važnost tvrdeći da je važno da je sjeme prilagođeno lokalnom kontekstu, te da bismo trebali uzgajati autohtono povrće.

Autorica na kraju prvog poglavlja poziva na otpor i bunt prema koruptivnoj vlasti i megakorporacijama, te kao primjer rješenja predstavlja Južnu Ameriku u kojoj mali poljoprivrednici imaju *prehrambeni suverenitet.* Taj pojam označava moć građana da vlastitom voljom donose odluke vezane za poljoprivredu, što vraća autonomnost malim uzgajivačima naspram velikih korporacija.

Autorica iznosi tezu kako je hrana koju jedemo, koja je temeljna ljudska potreba, zapravo oblikovana kulturom u kojoj živimo. Kako bi poduprla tu tezu, koristi primjer hrvatske kulture gdje je posve uobičajeno pojesti biftek, dok se ortodoksni hinduisti zgražaju na to.

Smokrović zatim vrlo jednostavno pojašnjava filozofske perspektive: relativizam, društveni konstruktivizam, te apsolutni relativizam. Opredjeljuje se za realizam perspektiva, odnosno zalaže se za to da „postoji svijet u kojem postoji istina koju pojedinci doživljavaju kroz različite perspektive" (str. 58). Kritizira postmoderni svijet u kojem istina ne postoji, već samo stavovi, u kojem su ljudi opterećeni lažnim vijestima i umjesto plasiranja istine u javnu sferu, plasiraju se „sranja" (str. 59). Na temelju uvida filozofa DeNicole, autorica suvremenu kulturu naziva *kulturom neznanja* te obrazlaže da neznanje nije povezano s poteškoćama u učenju već je povezano s „nepovjerenjem u dominantne izvore informacija" (str. 61), osobito kada se formiraju vlastita uvjerenja.

Kako se uopće dolazi do spoznaje stvari? Autorica ponovno na jednostavan način daje odgovor: kroz *sustav 1*, koji je brz i lijen i *sustav 2*, koji je spor i proračunat. *Sustav 1* podrazumijeva brzo i nesmotreno zaključivanje koje obično rezultira komentarom: „Ajme, kako sam blesava!" (str. 66). A za *sustav 2* potrebno je utrošiti energiju, moramo se koncentrirati i promišljati prije donošenja zaključka. Prosječni *homo sapiensi*, prema autorici, koriste kombinaciju prvoga i drugoga sustava, dok je krajnji cilj nadići taj stadij i služiti se samo drugim sustavom kako bismo iz *sapiensa* prešli u *homo philosophicusa*.

Navodi i četiri problema unutar promišljanja o razumu: pristranost vjerovanja (vjerovanje u iracionalne stvari), atribucijsku pristranost (svoje neuspjehe pravdamo vanjskim silama, a uspjehe osobnim karakteristikama), ustrajnost vjerovanja (vje-

rovanje u nešto što bismo trebali odbaciti) i nepoznavanje sebe (kada ne znamo zašto u nešto vjerujemo). Glavnom vrlinom i pokretačem svih tih procesa smatra znatiželju, koja se javlja na trima razinama. Prva je razina *znatiželja u praktičnom smislu* – nešto želimo napŕaviti, ali ne znamo kako i onda istŕažujemo načine kako to napŕaviti. Dŕuga je *znatiželja zbog čiste želje za znanjem*, pri čemu autorica navodi primjer čitanja Nietzschea. Treća je kombinacija prvih dviju.

Smokrović u treće poglavlje uvodi kratkim povratkom u vrijeme COVID-19 pandemije kada je procvjetala dostava gotove hrane i kupovina namirnica *online*. Tvrdi kako su zbog takvoga novog načina kupovine hrane tržnice opustošene. Kritizira dihotomiju *priroda i kultura* jer je poput svake druge dihotomije i ova hijerarhijski postavljena. Priroda je inferiorna spram čovjeka, ona je neuređena, kaotična i neukrotiva i treba je svladati kako bi čovjek njome mogao vladati. Industrijskom revolucijom u dualnost ulazi i znanost kao ideološki imperativ podređivanja prirode čovjeku, odnosno poimanja prirode kao nečeg što moramo maksimalno iskoristiti u svrhu napretka.

Zatim se upušta u oblikovanje narativa o uzgoju hrane, gdje govori kako je znanost nadvladala alternative, ali ne nužno zato što je bolja, već zato što ljudi nisu upoznati s alternativama. Dominira i mišljenje da postoje samo dva puta: „ili ćemo se vratiti volovima i plugu (...) ili ćemo odabrati žestoki znanstveno-tehnološki smjer" (str. 90).

Autorica kritizira i medije u kojima glavnu riječ vode znanstvenici, a poljoprivrednike ili se ne pita ništa ili ih se stavlja u emisije o prošlosti. Daje i vrijednu kritiku našeg društva u kojem je riječ „seljak" negativno konotirana, iako je „seljak" onaj koji proizvodi hranu, te je njegovo zanimanje u nekim državama i pohvalno. U Hrvatskoj pak, ako radite fizički posao znači da niste uspjeli u životu. Problematizira i „stručnjake" današnjeg svijeta u kojem skoro svatko može biti jedan ako je dovoljno uvjerljiv. Hrana je postala dio životnoga stila tako što je postala ideologija „zdrave hrane", što neoliberalni kapitalizam vješto koristi i profitira od toga.

Nadalje, autorica tumači kako hrana ima i svoju simboličku vrijednost, odnosno da hrana koju konzumirate pokazuje i vašu klasu, a za primjere navodi tartufe, Beluga kavijar i guščju jetru koji su simboli buržoazije. Problematizira i cijenu zdrave hrane za koju navodi da je „otprilike 30% veća od cijene industrijske" (str. 123).

Kuhanje kod kuće, navodi autorica, tradicionalno se smatra ženskim poslom kao i briga o domu te balansiranje profesionalnog posla i posla kod kuće. Tvrdi da su danas žene, iako jesu slobodne, i dalje pod pritiskom, a za primjer uzima propagirajuću sliku fizički „lijepe" žene. Slika fizički „lijepe" žene zapravo je društveni konstrukt u koji smo uronjeni, a čiji su glavni stvaratelji mediji. S tim u vezi, shizofrenom pozicijom naziva fenomen kada mediji šalju poruku ženama da stalno moraju raditi na sebi.

U posljednjem poglavlju autorica ističe da su potrebne promjene na nacionalnoj i internacionalnoj razini, ali dok se to ne dogodi mi svi kao pojedinci moramo shvatiti da imamo moć. Možemo stvarati promjene na individualnoj i na kolektivnoj razini.

Promjene na individualnoj razini objašnjava kroz Foucaultov pojam *mikro-moći*, što će reći da svi imamo moć promijeniti

nešto u vlastitoj okolini. Put do individualne promjene započinje spoznajom, otvorenošću i kritičkim mišljenjem. Smokrović tvrdi da bi svi trebali pristupati informacijama tako da traže dokaze tih tvrdnji ili da vide je li nositelj tih informacija stručnjak u području iz kojeg dolaze te informacije.

Sedamdesete godine prošloga stoljeća bile su doba *environmentalizma* – vjerovalo se da se aktualnim problemima može pristupiti bez temeljnih promjena proizvodnje i konzumacije. Andrew Dobson, u knjizi spomenuti ekolog, vjeruje da iz environmentalizma valja prijeći u *ekologizam*. Ekologizam zastupa tvrdnju da se aktualni problemi mogu riješiti samo radikalnim promjenama unutar odnosa čovjeka i prirode. Dobson između ostaloga tvrdi da moramo prijeći s „jakog" antropocentrizma (priroda je u potpunosti podređena čovjeku i ona je njegov instrument) na „slabi" antropocentrizam (čovjek se i dalje koristi prirodom kao resursom, ali ne na štetan način).

Pogled na prirodu kao veličanstvenu da nam od nje zastaje dah udaljava nas od nje, smješta je negdje daleko od nas. Autorica tvrdi da je priroda oko nas – u našim dvorištima i vrtovima, samo se moramo znati koristiti njome. Kroz tu se paradigmu provlači i nužna transformacija proizvodnje hrane. Nisu nam potrebni hektari zemlje kako bismo uzgajali svoj vrt, već nam je potrebno znanje kako mali vrt pretvoriti u održiv, moćan i fleksibilan sustav hrane. „Dva osnovna preduvjeta proizvodnje i konzumacije hrane trebali bi biti sezonalnost i lokalnost" (str. 189). Što se tiče lokalnosti, ona ostavlja najmanji ugljični trag, ima najkraći distribucijski lanac, a sezonalnost donosi prehranu koja je uravnotežena s prirodnim ciklusima.

Ovu knjigu možemo gledati kao autoričin vrt u koji je posadila različite filozofe, ideje, kritike, rješenja, izazove koji uz našu pomoć mogu donijeti plodove. Pokazala je da su nam zapravo volja i znatiželja dovoljni kako bismo postigli promjene nabolje. Umjesto zaključka podcrtavamo citat koji je autorica nekoliko puta spomenula: „Organski način uzgoja s ciljem održivosti nikako ne bi smio biti trend" (str. 92).

Noa Vuković